

**ДО 70-Ї РІЧНИЦІ
ПАРТИЗАНСЬКОГО
РУХУ В УКРАЇНІ
У ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ
1941–1945 РОКІВ**

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДЕРЖБЕЗПЕКИ ПО ОРГАНІЗАЦІЇ ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ В ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ГАЛУЗЕВОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ СБУ)

У статті розглядаються питання підготовки, організації, розгортання чисельності партизанського руху у початковий період Великої Вітчизняної війни на окупованих територіях Української РСР.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, партизанський рух, НКВС УРСР.

Вище військово-політичне керівництво радянської держави ще з часів громадянської війни 1918-1920 рр. приділяло значну увагу партизанському рухові. Від «доктрини ведення партизанської війни» вищі ешелони влади в Кремлі не відмовлялися і в подальші роки. Наприкінці 1920-х років велася робота з підготовки розгортання партизанської боротьби в прикордонних районах Радянського Союзу на випадок ймовірного нападу з боку капіталістичних країн. Професійний вишкіл партизанських кадрів проводився у спеціальних школах НКВС. Створювалися запаси потрібних для партизанів ресурсів на випадок ведення бойових дій. За деякими даними в Україні було підготовлено понад 3 тисячі партизанських командирів та фахівців¹. Проте в середині 1930-х років сталінське керівництво відмовилося від концепції партизанських дій. Ймовірно, що Й. Сталін мав певні побоювання, що накопичені арсенали зброї та боеприпасів можуть опинитися в руках осіб, які були вороже налаштовані до радянської влади. Заходи по підготовці партизанських кадрів було згорнуто під час політичних репресій 1938 року. У ході порушеної органами НКВС «справи Всеукраїнського військово-повстанського партизанського штабу» у травні 1938 року було заарештовано велику кількість офіцерів, які мали досвід партизанської боротьби² (див. додаток).

Невтішні результати перших днів Великої Вітчизняної війни, коли частини Червоної Армії під тиском німецько-фашистських військ почали відступати вглиб радянських територій, спонукали керівництво СРСР вже в екстремальних умовах відновити роботу по організації партизанської війни в тилу ворога. Про основні завдання пар-

тизанського руху йшлося у спільній директиві Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 року, у виступі Й. Сталіна від 3 липня 1941 року та у постанові ЦК ВКП(б) від 18 липня 1941 р. «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ». Крім того, важливі напрямки роботи по створенню широкої мережі партизанських загонів були визначені в наказі наркома оборони Й. Сталіна від 5 вересня 1942 року. Питанням розгортання партизанського руху в окупованих областях України було присвячене одне із засідань політбюро ЦК КП(б)У наприкінці червня 1941 року, в якому взяли участь відповідальні працівники апарату ЦК, Раднаркому УРСР, НКВС. За дорученням вищого політичного керівництва республіки була створена Оперативна група з секретарем ЦК КП(б)У з кадрів М. Співаком, на яку покладалося завдання організації мережі нелегальних партійних організацій, створення партизанських загонів, підбір і підготовка кадрів для боротьби в тилу ворога.

Поряд з партійними осередками, організацією боротьби в тилу ворога переймалися і органи НКВС. 25 червня 1941 року за директивою з Луб'янки при НКВС УРСР та його обласних управлінь були створені оперативні групи для боротьби з парашутними десантами і диверсантами противника, на які покладалися і завдання організації партизанських загонів. За свідченнями Т. Строкача, прискорена робота по організації партизанського руху на окупованих територіях УРСР розпочалася на початку липня 1941 року, коли стало відомо про прорив мотомеханізованих частин вермахту на київському напрямку. За вказівкою вищого політичного керівни-

цтва республіки заступник наркома внутрішніх справ УРСР Т. Строкач спільно з начальником оперативної групи НКВС генерал-майором Петровим в терміновому порядку заходилися формувати партизанські полки та диверсійні групи з числа працівників органів держбезпеки та міліції, які мали діяти у ворожому тилу на київському та уманському напрямках просування німецьких військ. Відомо, що перший партизанський загін був сформований спільними зусиллями наркомату внутрішніх справ та розвідувальним відділом Південно-Західного фронту у Києві в ніч з 11 на 12 липня 1941 року з числа працівників міліції та органів держбезпеки (понад 40 осіб). Перед командиром загону, капітаном Демченком, командуючим Південно-Західним фронтом М. Кирпоносом було поставлене завдання розгорнути бойові дії в тилу вермахту, які наступали на Київ (у першій декаді серпня 1941 р. загін був розбитий німцями і розпався).

Швидкими темпами, упродовж 18-24 липня 1941 року, відбувалося створення 1-го та 2-го партизанських полків у складі 10 батальйонів кожний (усього понад 2 тис. чол. з числа співробітників НКВС). 3-й партизанський полк комплектувався на базі молодшого начальствующого складу Прикордонних військ Українського округу з залученням добровольців серед комуністів та комсомольців (формування партизанського підрозділу так і не було завершено). Станом на 29 липня 1941 року згідно інформації центрального апарату НКВС УРСР зголосилося піти в партизани близько 5000 співробітників НКВС.

Озброєння загонів складалося з гвинтівки вітчизняного та переважно іноземного зразків, ручних кулеметів (з розрахунку 50-70 на загін), ручних гранат (не менш 3-х на бійця), протитанкових гранат (з розрахунку 50 шт. на загін) та термітної речовини для боротьби з танками противника.

Перед сформованими партизанськими загонами командуванням Південно-Західного фронту були поставлені відповідні завдання: організація диверсійних бойових дій в тилу противника методами партизанської війни; виснаження та деморалізація сил противника; військова розвідка. Перший партизанський загін на чолі з О. Чеховим у кількості 6 батальйонів був направлений на окуповану гітлерівцями Житомирську область. Другий партизанський полк (командир Платонов, а згодом В. Щедрін) був дислокований у південно-східну частину Київщини.

Розростання партизанської війни залишалася одним з найважливіших напрямків роботи орга-

нів НКВС і надалі. На серпень 1941 року кількісний склад, сформованих органами НКВС партизанських загонів та груп на території УРСР виглядав наступним чином³:

Найменування областей	Організовано партизанських загонів та груп	
	Кількість партизанських загонів	Кількість бійців
Київська	46	1307
Харківська	111	1535
Полтавська	62	2267
Чернігівська	78	667
Сумська	127	2995
Сталінська	137	1535
Ворошиловградська		468
Одеська		
Дніпропетровська	206	2437
Запорізька	14	560
Житомирська	33	368
Вінницька	63	837

Паралелізм в організації руху опору на тимчасово окупованій території (створенням партизанських загонів займалися одночасно партійні органи, відповідні структури НКВС, військові ради і політуправління фронтів, політичні та розвідувальні відділи армій), невирішення питання про централізацію керівництва партизанським рухом спонукала наркома внутрішніх справ УРСР Сергієнка наприкінці липня 1941 року звернутися до центрального апарату НКВС СРСР у вигляді службової записки, в якій виклав власне бачення і розуміння ведення зафронтаної боротьби:

1. Керівництво партизанським рухом повинно бути покладено на органи НКВС. 2. Для повсякденного оперативного керівництва партизанськими підрозділами в тилу противника, координації дій по створенню та забезпеченню нових загонів народних месників необхідно утворити при НКВС спеціального оперативного відділу в складі відділень:

- а) оперативного керівництва з представництвом воєнно-освічених оперативних працівників в штабах фронтів, армій та корпусів;
- б) розвідки та пропаганди;
- в) зв'язку;
- г) матеріально-технічного забезпечення;
- д) підготовки та організації.

3. Оперативний відділ НКВС повинен бути забезпечений джерелами постачання партизанських, винищувальних формувань технічними засобами зв'язку, боєприпасами, речовим та продуктовим постачанням та військово-топографічними картами, а також мати у своєму розпорядженні авіаланку.

Задум наркома внутрішніх справ УРСР Сергієнка про створення спеціальної структури, яка б займалася формуванням та керівництвом партизанським рухом, схвально була зустрінуто як у ЦК ВКП(б)У, так і на Луб'янці. У серпні оперативні групи НКВС для боротьби з парашутними десантами і диверсантами противника та розгортання партизанської боротьби в тилу противника були реорганізовані в 4-і управління (відділи) з організації керівництва бойовою діяльністю винищувальних батальйонів, партизанських загонів і диверсійних груп. До функціональних обов'язків новоутвореної структури входило формування і керівництво бойовою діяльністю винищувальних батальйонів, партизанських загонів, диверсійних груп; організація живого і технічного зв'язку з партизанськими загонами і диверсійними групами, які діяли у ворожому тилу; організація розвідки в районах майбутніх дій загонів і груп; забезпечення партизанських формувань зброєю, набоями, технікою, продовольством та одягом. 4-те управління НКВС УРСР очолив заступник наркома внутрішніх справ Т. Строкач. Як свідчать документи Галузевого державного архіву СБУ 4 відділ НКВС УРСР на початку своєї діяльності (наприкінці серпня 1941 року) був укомплектований на 75% від штатного розпису в основному з працівників НКВС евакуйованих областей та командирами прикордонних військ⁴.

Після боїв під Києвом та відходу частин Червоної Армії зі столиці Української РСР на середину вересня 1941 року у 4 відділі НКВС УРСР налічувалось всього 6 осіб (інші співробітники перебували в тилу противника). Незважаючи на свою малочисленність, 4 відділ НКВС УРСР, перемістившись до м. Харкова, продовжував роботу по підготовці партизанських загонів та диверсійних груп. Силами 4 відділу НКВС у м. Харкові була створена матеріальна база, яка в період з 22 вересня по 3 жовтня змогла озброїти та обмундирувати 13 партизанських загонів чисельністю 275 осіб. Крім того у колишній столиці УРСР функціонувала спеціальна школа по підготовці партизанських загонів та диверсійних груп, в якій в ході 5-денних навчальних зборів пройшли вишкіл 67 чол. керівного складу та 1551 чол. партизан рядового складу, проведено спеціальні заняття з військової топографії та підірвної справи, вогневої і тактичної підготовки з особовим складом 12 партизанських загонів, направлених у другій половині вересня до Харкова. Факти свідчать, що за другу половину вересня 1941 року силами

4 відділу НКВС УРСР сформовано та перекинуто в тил ворога 48 партизанських загонів загальною чисельністю 993 особи; 1 диверсійну групу у складі 6 осіб; 9 розвідників та зв'язкових. Відповідними підрозділами Управління НКВС областей у зазначений період було підготовлено 32 партизанські загони (1080 чол.), 26 диверсійних груп (125 чол.), 166 розвідників-зв'язкових. В цілому за другу половину вересня 1941 року було підготовлено та залишено в районах, окупованих фашистами, 3812 осіб: 86 партизанські загони (3378 чол.), 84 диверсійні групи (406 чол.), 28 зв'язкових-розвідників⁵.

Як випливає з «Доповідної записки про роботу 4-го відділу НКВС УРСР по організації партизанських загонів, винищувальних батальйонів та їх діяльність» усього за вересень 1941 року у тил ворога для участі в партизанських загонах та диверсійних групах було надіслано 6191 особу. За неповними даними, зібраними 4-м управлінням НКВС УРСР за період з липня по вересень 1941 року, у боях і диверсіях партизанами було вбито 1145 та взято в полон 32 ворожих воєнків (див. докладніше док. №2).

Набутий досвід перших місяців війни змусив НКВС УРСР шукати шляхи вдосконалення організації та керівництва збройною боротьбою в тилу ворога. На початку осені 1941 року були розформовані 1-й, 2-й, 3-й партизанські полки, численність яких утруднювала виконання поставлених завдань. Враховуючи низьку бойову діяльність перших партизанських полків та відсутність лісних масивів на території близьких тилів противника (лівобережні райони Київської, Полтавської, Сумської, Дніпропетровської, Миколаївської областей), наркомат внутрішніх справ УРСР переглянув принципи формування партизанських загонів. З вересня 1941 року задля досягнення більшої гнучкості та маневрованості партизанські загони почали формуватися чисельністю 20-25 осіб.

Розгортання партизанського руху в окупованих районах України потребувало вирішення нагальних питань, пов'язаних з удосконаленням служби зв'язку в бойовій діяльності партизан. На початку жовтня 1941 року заступник наркома внутрішніх справ УРСР Савченко визнавав, що «регулярний зв'язок з партизанськими загонами у більшості своїй відсутній, а з партизанськими загонами, діючими в правобережних районах Дніпра, зовсім втрачений».

Нагальна потреба в оперативному контактуванні з діючими партизанськими загонами зму-

сила центральний апарат та обласні управління НКВС УРСР у терміновому порядку організувати спеціальні курси радистів, розвідників та зв'язкових. Як говориться у звіті 4-го відділу НКВС УРСР за вересень 1941 року для відновлення зв'язку з партизанськими загонами було направлено 175 зв'язкових⁶.

Проблема нестачі в Червоній армії засобів зв'язку, яка не дозволяла забезпечити ними створювані партизанські загони, ускладнювалась ще й тим, що армійські табельні засоби радіозв'язку не відповідали специфіці партизанської боротьби, так як вони були великогабаритними і складними в експлуатації (у відданні 1-го партизанського полку НКВС перебувала радіостанція на автомашині, яка під час бойових дій в тилу ворога була швидко втрачена). З метою забезпечення технічними засобами зв'язку партизанських загонів та диверсійних груп по домовленості з Харківським радіозаводом у вересні було розпочато виготовлення 110 комплектів переносних радіостанцій. У першій декаді жовтня 1941 року перші зразки переносних радіостанцій було виготовлено і на Ворошиловградському радіозаводі. Для обслуговування радіостанцій 4 відділом НКВС УРСР у місті Харкові започатковано тридцятип'ятиденні курси радистів, в яких навчання проходило 30 осіб⁷.

Попри зусилля в удосконаленні оперативного керівництва партизанським рухом, в листопаді 1941 року 4 відділ НКВС УРСР мав спорадичний зв'язок з лише з 40 партизанськими загонами (відомо, що за період з червня по вересень 1941 року НКВС УРСР підготував та перекинув у тил ворога 122 партизанські загони чисельністю 5,8 тисяч бійців). Відсутність надійного зв'язку не давало можливості органам НКВС належним чином відобразити у звітах до ЦК КП(б)У результати бойової діяльності партизанів. На основі оперативних даних, які надійшли до 4 відділу НКВС УРСР в листопаді 1941 року більш-менш успішно діяли партизанські загони на території Сумської, Полтавської, Київської, Харківської, Сталінської та Запорізької областей, якими було знищено 82 офіцерів, 1410 солдат, 5 представників фашистської адміністрації, взято в полон 13 ворожих воєнків, підірвано 15 мостів та 1 склад з боєприпасами, спалено 2 склади із зерном, захоплено у вигляді трофеїв: 1 танкетку, 2 бронемашини, 13 автомашин, 2 міномети, 9 автоматів, 5 кулеметів.

На виконання вказівок Компартії України, директив Раднаркому СРСР та ЦК ВКП(б) про створення широкої мережі партизанських загонів в об-

ластях України, тимчасово захоплених фашистами апаратом НКВС УРСР та Управліннями НКВС Ворошиловградської, Сталінської та Харківської областей у період з 1 по 30 листопада 1941 року було сформовано 15 партизанських загонів загальною чисельністю 389 чоловік. Процес формування та перекидання партизанських загонів у тил ворога не припинявся і на початку зими 1941 року. За час з 1 по 15 грудня 1941 року органами НКВС УРСР у ворожий тил було перекинуто 10 партизанських загонів, які налічували 64 бійця. Результативність партизанських загонів у першій половині грудня 1941 року виглядала таким чином: вбито 43 офіцери, 637 солдат; взято в полон 4 офіцери та 14 солдат; знищено: німецьких штабів – 3; залізничних составів – 2; літаків – 2; танків – 3; автомашин – 32⁸. У черговій доповідній записці на адресу ЦК КП(б)У про стан партизанського руху на окупованій території України у період з 15 по 31 грудня 1941 року заступник наркома внутрішніх справ УРСР Сергієнко звертав увагу вищого політичного керівництва республіки на активізацію діяльності народних месників у ворожому тилу, особливо у нищенні живої сили противника (наприкінці 1941 року було вбито 46 офіцерів, в тому числі один генерал та 3009 солдат). Не менш важлива роль у звітах партизанських загонів, особливо наприкінці 1941 року, відводилась статистиці, яка стосувалася ліквідації колабораціоністів (старост, поліцаїв та ін.). Варто також відзначити і той факт, що у рапортах про бойову діяльність за грудень 1941 року окреме місце посідали підрахунки кількості спалених елеваторів, зернохосовищ, а також сіл (11) та будинків (122)⁹.

Регулярні звіти центрального апарату НКВС УРСР ЦК КП(б)У з розлогою інформацією про кількість новостворених партизанських загонів та результати їх бойової діяльності не завжди у повній мірі відображали справжній стан партизанського руху на окупованих землях України. Навіть після 6 місяців неперервної роботи зі створення партизанських загонів 4-е Управління НКВС УРСР змушене було констатувати про наявність «перепон і незрозумілостей» в налагодженні ефективної зафронтової діяльності. Про негаразди збройної боротьби в тилу противника йшлося в наказі № 0012 наркома внутрішніх справ УРСР Сергієнка «Про стан роботи 4 відділу УНКВС Сталінської області по організації та керівництву діяльністю партизанських загонів, винищувальних та диверсійно-розвідувальних груп» від 5 лютого 1942 року. У цьому документі зверта-

лася увага зокрема на той факт, що «при відступі частин Червоної Армії з території Сталінської області, управлінням НКВС та його периферійними органами було сформовано та залишено для дій в тилу 166 партизанських загонів, з числа яких значна частина розпалася, частина відійшла разом з частинами Червоної Армії і тільки 80 загонів залишилися на території, тимчасово окупованій противником. Причому про існування 46 загонів з цього числа жодних відомостей не має... На лінії фронту, спільно з частинами Червоної армії, діє 17 партизанських загонів, які внаслідок відсутності керівництва ними зі сторони УНКВС використовуються командуванням частин неправильно та не за призначенням... Причинами такого стану важливої галузі роботи УНКВС є: відсутність керівництва зі сторони начальника управління, значна неуккомплектованість штату 4 відділу, причому і цей малочисельний апарат відділу укомплектований у більшості своїй малодосвідченим складом та використовується не за призначенням»¹⁰.

З огляду на зазначене нарком внутрішніх справ УРСР В. Сергієнко наказував: «діючі партизанські загоны разом з частинами Червоної Армії на лінії фронту використовувати тільки по прямому їх призначенню в тилу ворога. Категорично заборонено використання партизанських загонів для виконання завдань по знищенню ДЗОТів, бліндажів, вогневих точок та інших укріплень ворога на лінії оборони»¹¹.

Таким чином, ініціативи органів держбезпеки, спрямовані на вдосконалення керівництва збройною боротьбою на окупованій території у початковий період Великої Вітчизняної війни, не знайшли належного схвалення на рівні вищого політичного керівництва у Києві та в Москві. Відсутність

єдиного органу, який опікувався формуванням партизанських загонів, здійснював оперативне керівництво їх бойовою діяльністю, призводила до неузгодженості планів та форм використання партизанських сил. Суттєвими недоліками, пов'язаними з організацією перших партизанських загонів, слід назвати допущені прорахунки у відборі кандидатів у партизани, нетривалий період їх підготовки; недостатнє забезпечення озброєнням, боєприпасами, амуніцією, засобами зв'язку, необдуманна практика засилання партизанів у незнайому місцевість або в степові та малолісисти райони без закладення там продовольчих баз та арсеналу зброї.

Незважаючи на складні обставини підготовки до партизанських дій в умовах нестримного наступу гітлерівського вермахту, вузьковідомчий підхід в організації партизанського руху за друге півріччя 1941 року та зимові місяці 1942 року за даними 4-го Управління НКВС УРСР було сформовано 1386 партизанських загонів та диверсійно-розвідувальних груп чисельністю близько 30 тисяч чоловік. Однак навесні 1942 року партизанський рух на окупованій території України все ще перебував у стадії розвитку. Станом на 1 травня 1942 року з 702 партизанських загонів, які стояли на обліку, вважалися діючими лише 200¹². Здобутки партизанів за неповними даними за період з 1 серпня 1941 р. по 1 березня 1942 р. виглядали таким чином: вбито і поранено понад 12 тисяч ворожих солдатів та офіцерів, знищено 1652 об'єкти військового призначення, 45 баз і складів. Проте бойова та диверсійна діяльність партизанів у 1941 році не спричинила дезорганізації тилу німецького вермахту і не призупинила його просування вглиб СРСР.

№ 1

Записка наркома внутрішніх справ УРСР В. Успенського про результати слідства у справі Всеукраїнського військово-повстанського партизанського штабу

27 травня 1938 р.

ЗАПИСКА по ПРОВОДУ № 3152*

МОСКВА

НКВД СССР

тов. ЕЖОВУ Н.И.
тов. ФРИНОВСКОМУ
тов. НИКОЛАЕВУ
тов. ЦЕСАРСКОМУ

На Украине вскрыт и ликвидируется антисоветский военно-повстанческий партизанский штаб, состоящий из участников право-троцкистского и буржуазно-националистического подполья – бывших партизанских командиров.

В состав военно-повстанческого партизанского штаба входили:

* На документ приклеєна стрічка «27/5-1938 ГОДА. 11 ЧАСОВ 05 МИНУТ».

ДУБОВОЙ Наум, заместитель председателя Всеукраинской партизанской комиссии, в прошлом командир партизанского соединения на Киевщине (находится в Сочи, командированы работники для ареста);

КРАПИВЯНСКИЙ, работник Гулага НКВД, в прошлом организатор партизанских отрядов на Черниговщине (не арестован);

ПРОКОПЧУК, командир 51 стрелковой дивизии, в прошлом командующий Волынской партизанской армией (арестован);

БАГИНСКИЙ, старший военрук Харьковских ВУЗ'ов, один из организаторов «Червоного казачства» (арестован);

КРИВОРУЧКО – бывший помощник командующего войсками Киевского Военного Округа, в прошлом командир отряда бессарабцев партизан (арестован в Москве);

МАЩЕНКО, директор сахарного завода, бывший секретарь Всеукраинской партизанской комиссии, в прошлом командир партизанского соединения на Волыни (арестован);

ЯКОВЕНКО, председатель инвалидной кооперации, член Всеукраинской партизанской комиссии, организатор партизанских соединений на Луганщине (арестован);

ВОЙНОВ – бывший секретарь партизанской комиссии, директор радиовыставки в Киеве, в прошлом командир партизанского соединения на Волыни (арестован);

БОГДАНОВ, бывший член Всеукраинской партизанской комиссии, председатель Осовиахима УССР, в прошлом командир партизанских соединений на Харьковщине (осужден);

ВОЙЦЕХОВСКИЙ Юрий, бывший секретарь ЦИК'а УССР, председатель Всеукраинской партизанской комиссии (осужден).

Показаниями арестованных членов антисоветского партизанского штаба и всеми данными следствия по этому делу установлено, что Всеукраинский военно-повстанческий партизанский штаб был создан верховным комендантом «Польской Организации Войсковой» на Украине Станиславом КОСИОРОМ, в соответствии с военными планами польского и немецкого главштабов. Основной задачей военно-повстанческого партизанского штаба являлась организация партизанской войны и диверсионных действий в тылу войск Красной армии Юго-Западного фронта.

Организация антисоветского партизанского штаба и его подпольных повстанческих отрядов велась на Украине в течение ряда лет КОСИОРОМ Станиславом через руководящих-участников антисоветского право-троцкистского центра, в лице ПОПОВА, ШЕЛЕХЕСА, ХАТАЕВИЧА, ВЕГЕРА и других и через руководителей антисоветского украинского националистического центра ЛЮБЧЕНКО, ЗАТОНСКОГО, ТРИЛИССКОГО и других.

Однако, основное руководство антисоветским военно-повстанческим партизанским штабом принадлежало польскому главному штабу через «Польскую Организацию Войсковую» и ее верховного коменданта на Украине Станислава КОСИОРА, который военно-повстанческую работу партизанского штаба направлял в соответствии с военными планами поляков и немцев на Украине.

В составе военно-повстанческого партизанского штаба имелись следующие отделы: повстанческий, которым руководили члены штаба БАГИНСКИЙ, КРИВОРУЧКО и ВОЙНОВ; диверсионный, которым руководили члены штаба ДУБОВОЙ и КРАПИВЯНСКИЙ; разведывательный, которым руководил член штаба ПРОКОПЧУК; организационный, которым руководили члены штаба ЯКОВЕНКО и МАЩЕНКО и отдел по подготовке кадров, которым руководил член штаба БОГДАНОВ.

Над каждым из этих отделов, по назначению верховного коменданта «Польской Организации Войсковой» Станислава КОСИОРА, стояло доверенное лицо «Главной коменды» «Польской Организации Войсковой» на Украине. Эти доверенные лица фактически являлись польскими военными советниками по руководству всей военно-диверсионной работой антисоветского партизанского штаба.

Так, к повстанческому отделу партизанского штаба от «Польской Организации Войсковой» в качестве советника был прикреплен участник «ПОВ» БЕГАЙЛО (осужден); к диверсионному – польские шпионы АЛЕКСАНДРОВСКИЙ, БРЗЖЕЗОВСКИЙ, бывшие работники Особого отдела КВО (осуждены); СУЛАЦКИЙ, бывший работник Разведупра РККА (арестован); к разведывательному отделу – участник «ПОВ» КВЯТЕК (арестован); к организационному – участники «ПОВ» СКАРБЕК и ЛАЗОВЕРТ (осуждены).

Отделом по подготовке кадров антисоветского партизанского штаба руководил сам Станислав КОСИОР, пополнявший через каналы антисоветского право-троцкистского центра, антисоветского националистического центра и «Польской Организации Войсковой», кадры военно-повстанческого партизанского подполья.

Всеукраинский антисоветский военно-повстанческий партизанский штаб организовал во всех областях Украины областные партизанские штабы, возглавлявшиеся участниками право-троцкистской и националистической организаций – бывшими партизанскими командирами.

В Черниговской области – КУЛИШОМ, зам. зав. отделом Черниговского Обкома КП(б)У, в прошлом руководителем партизанских отрядов на Конотопщине (арестован) и КРАПИВЯНСКИМ (не арестован);

В Киевской области – БУХАНОВЫМ, бывшим зав. Облсобезом, бывшим командиром партизанского соединения на Киевщине (арестован), ТКАЧЕНКО, секретарем вечернего Комвуза, бывшим участником партизанского отряда на Киевщине (арестован) и ДОБРОВОЛЬСКИМ, бывшим политбандитом, ныне работающим председателем Малинского Райисполкома (дано распоряжение об аресте);

В Харьковской области – БАГИНСКИМ, ЗЕМБИЦКИМ, директором Учкомбината Ю.З. ж.д., участником партизанского отряда на Харьковщине и БОЙЧЕНКО Федором, бывшим руководителем партизанского соединения на Полтавщине (дано распоряжение об аресте обоих);

В Житомирской области – КРИВОРУЧКО, бывшим комкором (арестован), ГРАЖЕВСКИМ, директором школы, бывшим руководителем партизанского соединения на Волыни (арестован), ШЕРЕМЕТЬЕВЫМ, работником Леспромхоза, бывшим участником партизанского соединения на Киевщине (арестован);

В Донецкой области – ЛЕСНИЧИМ, председателем ОИК'а, бывшим командиром партизанского соединения в Лисичанском районе (арестован), ГОДОСОМ, инженером завода имени Ильича, бывшим политруководителем партизанского соединения на Мариупольщине (дано распоряжение об аресте) и БАЛАГУРОЙ, инженером завода имени Ильича, бывшим членом партизанской комиссии, в Сталино, в прошлом командиром партизанского соединения в Донбассе;

В Днепропетровской области – ЯБЛУКОВЫМ, заведующим кооптаком, бывшим командиром партизанского соединения на Днепропетровщине (дано распоряжение об аресте) и ТУРЧЕНКО, директором Научно-исследовательского института кукурузы, бывшим организатором партизанского соединения на Синельниковщине (дано распоряжение об аресте);

В Полтавской области – РЕШЕТНЮКОМ, директором музея, бывшим руководителем партизанского соединения на Полтавщине (дано распоряжение об аресте).

Областные военно-повстанческие партизанские штабы по разработанному плану в «Главной коменде» «Польской организации Войсковой» на Украине в соответствии с военными планами поляков и немцев формировали на базе антисоветского подполья всех мастей, из состава бывших партизанских командиров, – военно-повстанческие и диверсионные отряды. Эти отряды охватили собой важнейшие стратегические направления на Правобережьи Украины, промышленность и транспорт на Левобережьи Украины.

Повстанческие отряды, формировавшиеся областными антисоветскими партизанскими штабами, в соответствии с военными планами поляков и немцев, должны были в момент выступления против Советской власти, сводиться в крупные повстанческие армии. Эти армии именовались названиями партизанских соединений, существовавших во время гражданской войны, на базе которых они формировались.

Так, повстанческая армия на Киевщине именовалась «Богунско-тарашанской»;

Повстанческая армия на Одещине – «Тилигуло-березанской»;

Повстанческая армия на Волыни – «Волынской повстанческой армией»;

Повстанческая армия на Черниговщине – «Армией нежинских партизан»;

Повстанческая армия на Полтавщине и в Северо-восточной части Черниговщины «Армией вильного казачтва».

Эти армии должны были возглавить партизанские авторитеты, по назначению антисоветского партизанского штаба.

Так, ДУБОВОЙ должен был возглавить «Богунско-тарашанскую армию», БАГИНСКИЙ армию «Вильного казачтва»; КРАПИВЯНСКИЙ «Армию нежинских партизан»; РЫКУН Федор, помощник ПРОКОПЧУКА по «Волынской повстанческой армии» во время гражданской войны (устанавливается), – «Волынскую повстанческую армию».

Как сейчас устанавливается следствие, все отряды партизанского штаба были вооружены индивидуальным оружием, частично оставшимся у партизан со времен гражданской войны, а, главным образом, оружием, розданным при создании легальных партизанских формирований за счет оружия Осоавиахима через участников антисоветских организаций, работавших в Осоавиахиме.

Предварительная проверка оружия, произведенная нами в Осоавиахиме, показывает, что в Украинском Осоавиахиме расхищено, начиная только с 1934 года – 54 пулеметов, 1189 русских боевых винтовок, 845 иностранных боевых винтовок и 3887 учебных и неохолощенных винтовок, которые могут быть использованы после небольшой переделки, как боевые.

Диверсионным отделом штаба, в соответствии с указаниями польского главштаба и верховного коменданта «Польской Организации Войсковой» КОСИОРА Станислава в течение ряда лет, создано на Украине, особенно на Правобережьи, 25 крупных диверсионных отрядов и заложено 94 базы с оружием и взрывчаткой. Эта работа проводилась через польскую агентуру в ГПУ-НКВД и Разведупре РККА,

в основном через СОСНОВСКОГО в ГПУ НКВД и БОРТНОВСКОГО в Разведупре и связанных с ними польских агентов в НКВД и Разведупре на Украине АЛЕКСАНДРОВСКОГО в НКВД и СУЛАЦКОГО в Разведупре КВО, который сейчас арестован и дает об этом показания.

Вместо того, чтобы закладывать базы с оружием на территории Польши и Румынии и там формировать диверсионные отряды, т.е. в тылу у противника, эти отряды и базы с оружием заложены на Правобережьи Украины, в том числе и в г. Киеве, т.е. в тылу будущего Юго-Западного фронта.

В последнее время, ввиду создания укрепрайонов на Украине, поляки и немцы, через своего доверенного Станислава КОСИОРА, озадачили «Польскую Организацию Войскову» вывести из строя укрепрайоны путем использования диверсионных отрядов антисоветского военно-повстанческого партизанского штаба. Это задание должно было проводиться в жизнь после перехода всех частей Красной армии Юго-Западного фронта в наступление, т.е. тогда, когда укрепрайоны будут в тылу действующей Красной армии.

Как показывает СУЛАЦКИЙ, расчеты польского и немецкого штабов заключались в том, чтобы после того, как Красная Армия будет на территории Польши и Бессарабии – поляки и немцы разрушают укрепрайоны в тылу Красной армии и, сосредоточив свои силы, переходят в наступление против частей Юго-Западного фронта, лишенных своих укрепленных районов.

В соответствии с этим, в зоне укрепленных районов, антисоветским партизанским штабом по директиве Станислава КОСИОРА, были сформированы следующие диверсионные отряды и базы оружия:

В зоне Коростенского укрепрайона сформирован диверсионный отряд № 2 и для него заложено 11 баз оружия и взрывчатых веществ, которыми Коростенский укрепрайон фактически обложен со всех сторон;

В зоне Новоград-Волынского укрепрайона сформирован отряд № 4 и для него заложено 12 баз оружия и взрывчатых веществ;

В зоне Летичевского укрепленного района сформирован отряд № 7 и для него заложено 10 баз оружия и взрывчатых веществ;

В зоне Могилев-Ямпольского укрепленного района сформирован отряд № 11 и для него заложено 4 базы оружия и взрывчатых веществ;

В зоне Тираспольского и Рыбницкого укрепленных районов сформирован отряд № 15 и для него заложено несколько баз оружия и взрывчатых веществ.

Все эти базы оружия созданы в виде земляных погребов и известны только участникам военно-повстанческого партизанского штаба, руководителям антисоветских партизанских отрядов и польским советникам военно-повстанческого штаба.

Для большей конспирации, по указанию польского главштаба, базы с оружием и взрывчатыми веществами несколько раз перекапывались с места на место.

Как показывает арестованный ЧАБАН, который должен был командовать диверсионным отрядом № 11, после закопки баз оружия в зоне его отряда, он получил указания военно-повстанческого партизанского штаба перекопать эти базы в другое место, что им и было проделано.

Арестованный СУЛАЦКИЙ показывает, что указания о перекопке баз оружия были им даны всем командирам диверсионных отрядов, – участникам антисоветских организаций.

О последних местах нахождения баз оружия и взрывчатых веществ СУЛАЦКИЙ передал данные КОСИОРУ Станиславу через КВЯТЕКА, с которым он был связан и бывшему польскому военному атташе в СССР КОВАЛЕВСКОМУ, с которым он находился на связи до последнего времени и имел личную встречу в Варшаве в 1935 году.

Кроме того, диверсионный отдел штаба для уничтожения аэродромов, ангаров и материальной части – в авиационных бригадах 54-й, 87-й скоростно-бомбардировочных, 56-й и 36-й истребительных и 18-й тяжело-бомбардировочной создал диверсионные отряды №№ 1, 3, 5 и 6, сформированные в Белоцерковском, Васильковском, Житомирском, Овручском и Запорожском районах, где дислоцированы эти бригады.

На все диверсионные отряды на Правобережьи Украины возлагалась задача уничтожать железнодорожные узлы, моты и все шоссейные пути стратегических направлений, идущих к границе.

Значительные военно-диверсионные отряды созданы военно-повстанческим партизанским штабом на побережье Черного моря, главным образом, в районе Одессы и Николаева, которые должны были произвести разрушения береговых батарей обороны Черного моря.

В соответствии с этим, на побережье Черного моря диверсионным отделом военно-повстанческого партизанского штаба, по указанию польского советника БРЖЕЗОВСКОГО, бывшего пом. нач. особого Отдела КВО (Осужден) были командированы в созданные штабом рыбацко-партизанские колхозы участники организации – партизанские командиры.

Следствием по делу антисоветского партизанского штаба вскрыта еще одна линия польской работы на Украине, которая заключалась в том, что поляки в течение ряда лет для пополнения своей проверенной агентурой диверсионно-партизанских отрядов перебрасывали с территории Польши бывших партизан-

ских командиров, уроженцев Западной Украины и Волыни, оставшихся после войны с поляками на территории Польши и из числа партизанских командиров, попавших во время войны в плен к полякам.

Вся эта польская агентура из партизанских командиров перебрасывалась по явкам к руководителю разведывательного отдела антисоветского партизанского штаба ПРОКОПЧУКУ, который оформлял их под «красных партизан» и вливал в диверсионно-партизанские отряды.

Также установлено, что верховный комендант «Польской Организации Войсковой» на Украине Станислав КОСОП передал полякам всю закордонную работу по линии КПЗУ, сосредоточенную ранее в ЦК КП(б)У.

Под руководством члена право-троцкистского центра ПОПОВА, находившегося в руках у Станислава КОСИОРА, создавались боевые отряды КПЗУ, которые должны были действовать в Западной Украине. Все эти отряды возглавляли активные участники или «Польской Организации Войсковой», или военно-повстанческого партизанского штаба, которые действовали на территории Западной Украины по указаниям польской разведки.

СУЛАЦКИЙ показывает, что боевые отряды КПЗУ, созданные ПОПОВЫМ и КОСИОРОМ, организовывали среди революционных элементов Западной Украины провокационные выступления, подставляя их под разгром польской политической полиции.

Эти же отряды использовались поляками для вербовки агентуры и переброски ее на нашу сторону под видом политэмигрантов из Польши, бегущих от преследования польской полицией.

Военно-повстанческий антисоветский штаб финансировался Станиславом КОСИОРОМ и ЛЮБЧЕНКО из касс ВУЦИК'а и Совнаркома Украины.

Устанавливается, что значительные суммы из резервных и особых фондов ВУЦИК'а и Совнаркома УССР, по указанию Станислава КОСИОРА и ЛЮБЧЕНКО, передавались антисоветскому партизанскому штабу.

Организационный отдел военно-повстанческого партизанского штаба захватил в свои руки для создания материальных благ своему антисоветскому активу, значительные средства инвалидной кооперации, которая возглавлялась членом антисоветского партизанского штаба ЯКОВЕНКО.

Во многих партизанских комиссиях были созданы «черные кассы» из средств ВУЦИК'а и Совнаркома, а также инвалидной кооперации, из которых выдавалось жалованье, не состоявшим на Советской службе участникам организации – партизанским командирам.

Из этих же касс велись все расходы на формировавшиеся штабом военно-диверсионные отряды и повстанческие соединения.

Сейчас мы приступили к разгрому всего антисоветского диверсионно-повстанческого подполья партизанского штаба на Украине и проводим во всех областях аресты актива этого подполья.

Приступили к розыску оружия, расхищенного в системе Осоавиахима, раскопкам баз с оружием и взрывчатыми веществами по всему Правобережью Украины, а также изъятию индивидуального оружия у участников антисоветского подполья партизанского штаба и у всех партизан в районах формирования диверсионных отрядов и повстанческих соединений.

С рядовым составом партизан проводим разъяснительную работу по добровольной сдаче оружия и переключения их на честных партизанских командиров.

По этой линии Обкомам партии даны специальные указания ЦК КП(б)У.

Подняты и прорабатываются архивы Польбюро ЦК КП(б)У, Нацменсектора ЦИК'а УССР, польского научно-исследовательского института и Всеукраинской и областных партизанских комиссий.

Созданы финансово-экспертные комиссии, обследующие резервные фонды ЦИК'а УССР и Совнаркома, валютный фонд ЦК КП(б)У и финансовую деятельность партизанских комиссий, инвалидной кооперации, Наркомсобеза и Деткомиссии ЦИК'а, в целях выявления скрытых фондов и каналов, по которым шли государственные средства на антисоветскую работу.

Протоколы допросов арестованных ПРОКОПЧУКА, БАГИНСКОГО, ВОЙНОВА, ЧАБАНА, СУЛАЦКОГО и других будут высланы в ближайшие дни.

Прошу арестовать и направить нам майора государственной безопасности КРАПИВЯНСКОГО, члена антисоветского партизанского штаба, работающего в системе ГУЛАГ'а НКВД.

Следствие интенсивно разворачиваем во всех органах НКВД Украины.

НР 1202/СН

УСПЕНСКИЙ

НАРОДНЫЙ КОМИССАР ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 3 РАНГА

Успенский

«27» мая 1938 года.

ДА СБ України, ф. 16, оп. 31, спр. 4 (1951 р.), арк. 242-265. Копія

Довідка 4-го відділу НКВС УРСР про результати бойової діяльності партизан

м. Харків 5 жовтня 1941 р.

Сов. секретно

1. Убито солдат – 1132 чел.
 2. Убито офицеров – 13 чел.
 3. Убито фашистских чиновников – 20
 4. Убито агентов, диверс. развед. – 133
 5. Освобождено пленных красноармейцев – 15
 6. ВЗЯТО В ПЛЕН:
 1. солдат – 28
 2. сержантов – 1
 3. офицеров – 3
 7. ЗАДЕРЖАНО:
 1. летчиков – 27
 2. парашютистов – 7
 3. дезертиров – 82
 8. ЗАХВАЧЕНО:
 1. станковых пулеметов – 3
 2. автоматов – 6
 3. винтовок – 13
 4. ручных пулеметов – 11
 5. бронемашин – 1
 6. гранат – 1
 7. автомашин – 12
 8. мотоциклов – 18
 9. минометов – 3
 10. мотошлюпок – 1
 11. катер – 1
 12. радиостанция – 1
 9. УНИЧТОЖЕНО:
 1. Сожжено домов – 4
 2. Нефтебаз – 2
 3. Мостов – 7
 4. Танков – 25
 5. Мотоциклов – 4
 6. Переправ – 2
 7. Складов сена – 8
 8. Машин с боеприпасами – 1.
 9. Скирд хлеба – 7
 10. Штаб батальона – 1
 11. Грузовых автомашин – 14.
 12. Танкеток – 2
 13. Пулеметное гнездо – 1
 14. Автомашин – 2
 15. Орудий – 2
 16. Бронемашина – 1
 17. Подожжен состав с горючим – 1
 18. Экипажи танков и мотоциклов – 16
 10. РАССЕЯНЫ ВОЕН.СОЕДИНЕНИЯ:
 1. Немецких отрядов – 2
 2. Мотомехколонна – 1
 3. Разведка – 1
 11. ОБОРВАНА СВЯЗЬ – 3.
- ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
СТРУННИКОВ

ДА СБ України, ф. 60, спр. 83501, арк. 145-146

Джерела та література

1. Вовк О. В. Червоний партизанський рух в Україні і органи НКВС-НКДБ (1941-1944 рр.) // Сумський історико-архівний журнал. – 2010. – X-XI. – С. 43.
2. ДА СБ України, ф. 16, оп. 31, спр. 4 (1951 р.), арк. 242.
3. Там само, ф. 60, спр. 83501, арк. 12.
4. Там само, арк. 134.
5. Там само, арк. 135-136.
6. Там само, арк. 142.
7. Там само.
8. Там само, ф. 60, спр. 83501, арк. 310-318.
9. Там само, арк. 318, 388-390.
10. Там само, ф.9, спр.52, арк. 5-8.
11. Там само.
12. Кентій А., Лозицький В. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941-1944). – К, 2005. – С.53.

Олег Бажан

Деятельность органов госбезопасности по организации партизанского движения в Украине в начальный период Великой Отечественной войны (за документами ведомственного государственного архива СБУ)

В статье рассматривается вопрос подготовки, организации, численности, разворачивания партизанского движения в начальный период Великой Отечественной войны на оккупированных территориях Украинской ССР.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, партизанское движение, НКВД УССР.

Oleg Bazhan

The Security Organs' Involvement in the Partisan Movement Organization in the First Phase of the Great Patriotic War (from SBU Archives)

The article examines the issues of the preparation, organization and spreading of the partisan movement on the occupied territories of Ukraine on the early stage of the Great Patriotic war.

Key words: Great Patriotic War, partisan movement, NKVD.

УДК 63.3 (2) 622.5

Володимир Поляков (м. Сімферополь)

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ І КЕРІВНИЦТВА ПАРТИЗАНСЬКИМ РУХОМ У КРИМУ В 1941-1944 РОКАХ

Два з половиною роки партизанської боротьби в Криму багато в чому тривали в кардинально різних військово-політичних умовах у порівнянні з іншими регіонами України. У чомусь це було зумовлено об'єктивними умовами і в тій або іншій формі знайшло вияв у з'єднаннях Ковпака, Федорова, Сабурова, а щось мало суто кримських характер і не мало аналогів. Ця стаття вперше розглядає особливості організації й керівництва партизанським рухом в Криму 1941-1944 рр. у контексті загальноукраїнської практики.

Ключові слова: Крим, партизани, Друга світова війна, особливості управління, фронт, структура, обком ВКП (б), загін, район.

Постановка проблеми. Внаслідок того, що в роки Великої Вітчизняної війни Кримський півострів адміністративно входив до складу РРФСР, а з 1954 року до складу Української РСР, то історія організації партизанського руху в Криму всі ці роки розглядалася, як би ізольовано від загальних процесів партизанської боротьби. Як результат це

відсутність об'єктивного порівняльного аналізу в роботах більшості істориків, котрі розглядають цю проблему.

Аналіз досліджень і публікацій. Тема організації і управління партизанським рухом в Криму в тій чи іншій мірі розглядалася такими дослідниками як О. Басов¹, В. Брошеван², Є. Мельнічук³,